

О.Ю. Бойков

к.і.н., ст. викладач кафедри загальноправових дисциплін

Херсонського юридичного інституту ХНУВС

УДК 351.74; 271.222; 322 (477) «18 – 19»

Анотація: У даній статті висвітлюється роль жандармсько-поліцейських органів Російської імперії у здійсненні релігійної політики на межі XIX – XX століть в Україні. Суперечливість позиції Російської держави, зокрема щодо сектантства та протестантизму як конкурентів офіційної православної церкви, відповідно позначалася на діяльності силових структур. На основі архівних матеріалів та історико-правових досліджень автором визначаються деякі особливості діяльності охоронних відомств по врегулюванню міжконфесійних відносин у зазначений період.

Ключові слова: Російська імперія, жандармсько-поліцейські органи, Російська православна церква, релігійна політика, державно-православна ідея, сектантство, протестантизм.

Аннотация: В данной статье раскрывается роль жандармско-полицейских органов Российской империи в проведении религиозной политики на рубеже XIX – XX веков в Украине. Противоречивость позиции Российского государства, особенно касательно сектантства и протестантизма как конкурентов официальной православной церкви, соответственно отражалась на деятельности силовых структур. На основе архивных материалов и историко-правовых исследований автором раскрываются некоторые особенности деятельности охранных ведомств по урегулированию межконфессиональных отношений в данный период.

Ключевые слова: Российская империя, жандармско-полицейские органы, Русская православная церковь, религиозная политика, государственно-православная идея, сектантство, протестантизм, движения реформированного христианства.

Annotation: This article highlights the role of the gendarmerie and police authorities of the Russian Empire in the implementation of religious policy in the turn of the XIX - XX centuries in Ukraine. The contradictory position of the Russian state, in particular, concerning the sectarianism and protestantism as competitors of the official Orthodox Church. It affected the activities of security agencies. On the basis of archival materials, historical and law study the author determines some peculiarities of the security agencies to resolve inter-confessional relations in this period.

Key words: The Russian empire, the gendarmerie and police authorities, the Russian Orthodox Church, religious policy, the state-orthodox idea, sectarianism, Protestantism.

Роль жандармсько-поліцейських органів у здійсненні Російською державою та православною церквою релігійної політики в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)

Урахування релігійного аспекту є досить важливим аспектом діяльності правоохоронних органів, зокрема міліції. Тому дані структури, які мають безпосередній і постійний контакт з населенням, повинні вивчати релігійні особливості тієї чи іншої місцевості. Вони мають враховувати і психологічний фактор, оскільки будь-яке законне, але бездумне, втручання з метою захисту прав людини призвести до значного погіршення міжконфесійних відносин, ускладнення, наприклад, стосунків особи у родині і навіть ворожого до неї ставлення з боку релігійної громади. Зокрема це стосується окремих регіонів України, де традиційними розповсюджені мусульманське віросповідання чи різні рухи реформованого християнства.

Відповідно, історичні дослідження діяльності правоохоронних органів стосовно регулювання міжконфесійних відносин є актуальними на сьогодні, оскільки із закріпленням на законодавчому рівні свободи віросповідання відчувається певне ускладнення релігійної ситуації, коли збільшується роль правоохоронних органів у розв'язанні міжконфесійних конфліктів. Певну роль

в цьому процесі відіграє і політика православної церкви, яка намагається збільшити свій вплив на суспільство.

Оскільки дещо схожа ситуація спостерігалася на межі XIX – XX ст., метою даної статті є висвітлення деяких особливостей боротьби державних органів, зокрема охоронних структур і самої православної церкви Російської імперії даного періоду з поширенням протестантизму і сектантства в Україні.

Дане питання висвітлювалося в історико-правових дослідженнях П.В.Знаменського, А.С.Пругавіна, М.С.Грушевського, В.В.Клочкова, Д.Е.Фурмана, Т.М.Євсєєвої, О.М.Ігнатуші, Н.А.Шип, А.В.Шуби, О.Н. Ярмиша, О.А.Мартиненка, Н.О.Панченкової, М.Г. Щербака та ін.

Досить вагомим є комплекс неопублікованих архівних матеріалів, що свідчать про суперечливість політики охоронних структур Російської імперії щодо протидії офіційної церкви розповсюдженню сектантства. Але комплексних історико-правових досліджень, присвячених даній проблематиці досить мало, що вимагає її подальшого вивчення.

Відомо, що на межі XIX – XX ст. в Російській імперії зв'язок державних і церковно-релігійних структур проявлявся досить відчутно. Російська православна церква значною мірою впливала на діяльність державних органів, а держава, в свою чергу, регулювала церковну політику. Це мало відображення у діяльності такого органу як Синод. Крім того, після Петра I церковна організація за функціональною діяльністю все більше нагадувала візантійський варіант періоду пізньої імперії, коли ромейські імператори перетворили церкву на державний департамент, а вселенського патріарха – на «своєрідного помічника міністра з церковних справ» [1, с. 317]. Ще за указом Петра I від 28 квітня 1722 року священнослужителі під загрозою покарання мали доповідати про відомі їм зі сповідей наміри здійснити бунт або ж зраду проти царя [2, с. 29]. Таке порушення як церковного права, що саме по собі вважалося духовенством гріхом, було викликане загостренням революційної ситуації в країні і намаганням влади якимось чином запобігти вибуху [3, с.19-21]. Відповідно, церква знаходилася під повним захистом держави, зокрема поліції

та корпусу жандармів, особливо що стосувалося терористичної діяльності різних радикальних політичних угруповань, спрямованої проти священнослужителів [4, с.189]. На той період це вбачалося як захист державно-православної ідеї.

З правової точки зору подібний захист виглядав цілком природним і законним. Злука в Росії державної і церковної структур відображалася і в чинному законодавстві (ст.187-191 Уложення про покарання, які були відмінені лише в 1906 році). Відповідно до Уложення будь-які виступи проти церкви розглядалися як злочин, а виступи проти держави каралися як порушення встановленого Богом правопорядку [5, с. 47].

У діях поліції цей аспект доволі часто виражався надто пунктуально. Досить характерний приклад наводить О.А.Мартиненко, коли поліція конфіскувала у одного з промисловців-виробників та знищила партію пір'я для письма, оскільки на ньому було вибито зображення православного хреста. Мотивувалося це тим, що селяни, економлячи чорнила, плюють на пір'я для того, щоб розвести засохле чорнило. Отже, може відбутися наруга над хрестом як символом віри [6, с.95].

Доволі гострим на той час стояло питання державно-правового регулювання міжконфесійних відносин, оскільки на території імперії, зокрема в Південній Україні існувала значна кількість різноманітних рухів та сект реформованого християнства, які, на відміну від католицизму та мусульманства, почали створювати значну конкуренцію офіційному православ'ю. Архівні матеріали вказують на значний рівень нагляду за діями сект та легальних протестантських рухів, що здійснювався у кращих традиціях самодержавства за допомогою жандармсько-поліцейського апарату. Поліцією на місцях збиралися будь-які відомості про сектантів, аналізувалися та узагальнювалися на предмет можливої загрози для існуючого ладу. Про це свідчить активна переписка поліцейських, тюремних та жандармських установ [7; 8; 9; 10]. При найменшій нагоді встановлювався гласний і негласний поліцейський нагляд, особливо за проповідниками та активними діячами

протестантських сект, які вважалися потенційними підбурювачами безпорядків та виступів проти основ самодержавства [11, арк.169-190].

На кінець XIX – початок XX ст. діяльність сектантства та рухів реформованого християнства вважалася неабиякою загрозою для державного ладу та офіційного православ'я. Свідомий перехід з православ'я до протестантизму розглядався до 1906 р. як злочин проти віри, церкви та держави, а отже карався засланням до Сибіру згідно зі статтею 187 Уложення про покарання Зводу законів Російської імперії [5, с. 47]. Незважаючи на наявність закону про віротерпимість від 17 квітня 1905 року та указу 17 жовтня 1906 р. про свободу віросповідання, контроль за діяльністю різноманітних сект покладался не тільки на православно-церковні структури, але й на корпус жандармів, поліцію та місцеву владу [12, арк.1-63].

З іншого боку, можна спостерігати доволі цікавий, хоча й закономірний момент, якщо його розглядати у розрізі існування всього державно-поліцейського апарату Російської імперії. Церква закликала губернаторів та градоначальників, що очолювали міську поліцію, жандармські управління до найсуворіших заходів покарання сектантів, пояснюючи свої заклики тим, що проповіді сектантів не тільки антицерковні, але протиурядові [13, арк. 2]. Звісно, означені вище державні органи та посадові особи мали реагувати на такі заяви духовенства. Зокрема робилися запити поліцмейстеру про діяльність сект і можливу загрозу з їхнього боку. А поліція в свою чергу намагалася підійти до вирішення даного питання із суто поліцейської позиції, заснованій на пунктуальному виконанні своїх обов'язків [10, арк. 94].

Водночас спостерігаємо досить цікаві приклади, які відображала суперечливість взаємовідносин між церквою і державними органами, а також специфічне ставлення населення до влади. У 1905 році в м. Ставрополі Катеринославської губернії сталася неординарна подія. Сюди прибув синодальний місіонер для проведення публічної дискусії з представниками старообрядницької секти спасівців. Як показують свідчення очевидців, у такому приїзді не було гострої необхідності, оскільки ніяких конфліктів із

сектантами не було. Приїзд місіонера та його публічна промова підігріли настрої натовпу, який почав вимагати самосуду над присутніми сектантами. У результаті викликаний для допомоги поліції і наведення порядку військовий загін відкрив вогонь, що призвело до значної кількості жертв, а місцеві мешканці почали вимагати відставки поліцмейстера [14, арк. 18-19].

Висвітлену подію можна розглядати з різних позицій. З одного боку, це спроба примітивного наведення порядку з боку міської влади, а з іншого – створення офіційною церквою, за сучасним виразом, «чорного піару», спрямованого проти сектантства, адже такі наслідки могли розглядатися як провокація з боку сектантів і виправдати репресивні заходи з боку поліції.

Але необхідно зазначити, що незважаючи на емоційні заклики православного духовенства, поліцією затримувалися і заарештовувалися особи, які прямо порушували законодавство Російської держави, – проповідники, які, за свідченнями інших сектантів, відкрито закликали до непокори владі, а також сектанти, що дезертирували з армії [12, арк. 1-63]. Якщо не доводилася відкрита пропаганда проти влади або ж не фіксувався факт порушення громадського порядку, то лише в деяких випадках за публічне проповідування передбачалася адміністративна відповідальність у вигляді грошового штрафу [7, арк. 20-22].

Однак траплялися випадки, коли справа все ж призводила до вельми серйозних для сектантів наслідків. Наприклад, у кримінальній справі про діяльність штундистського пресвітера Василя Сметанова мова йшла саме про антиурядові висловлювання (як свідчать протоколи допитів). Результатом стала висилка В. Сметанова і встановлення над ним поліцейського нагляду [9, арк. 178-179]. Подібне виселення протестантів могла відбутися у місця досить віддалені. Так, у деяких випадках українських сектантів переселяли за межі європейської частини Російської імперії, навіть до Середньої Азії, де за ними також встановлювався поліцейський нагляд [15, с. 47-54].

Законодавча база Російської імперії досить суворо регламентувала релігійне питання. Законом від 4 липня 1894 р. міністру внутрішніх справ

надавалося право у домовленості з обер-прокурором Синоду оголошувати секту штундистів більш шкідливою, ніж інші, що означало заборону на проведення молитовних зборів тощо. І лише після царського маніфесту від 23 лютого 1903 року та Указу від 12 грудня 1904 року здійснювався перегляд масштабу громадянських і цивільних прав розкольників та сектантів у краший бік [2, с. 79, 82].

Отже зазначимо, що тісний зв'язок церкви і держави в Російській імперії, де чітко простежувався пріоритет державних інтересів безпосередньо позначався на діяльності охоронних структур. Зрозуміло, що і корпус жандармів, і поліцейські органи при виконанні своїх службових обов'язків мали захищати інтереси офіційної православної церкви, проте їх діяльність була певним барометром коливань ставлення до різних форм сектантства і протестантських рухів не стільки православної церкви, скільки уряду. Особливо це стосується органів поліції, функції якої не мали такого жорсткого ідеологічного нашарування як виконання службових обов'язків жандармським апаратом. Хоча, звісно, не слід абсолютизувати дане твердження, оскільки іноді дії поліції були обґрунтовані виключно ідеологічним чинником. Крім того, при загостренні соціальних протиріч, наростанні революційного руху з другої половини XIX століття, сектантство та протестантизм розглядалися скоріш як потенційна небезпека, що в майбутньому так і не проявилася. Але передреволюційна ситуація та подальше придушення революції 1905-1907 рр. вимагали від охоронних органів Російської імперії постійного нагляду за будь-якими проявами нетрадиційних релігійних рухів та доволі жорсткої реакції щодо відступів від державно-православної ідеї.

Список літератури

1. Тойбі А.Дж. Дослідження історії. В 2 т.– Т.1 [Текст] / Тойбі А.Дж. – К.: Основи, 1995. – 614 с.
2. Клочков В.В. Закон и религия: (От государственной религии в России к свободе совести в СССР) [Текст] / Клочков В.В. – М., 1982. – 160 с.

3. Шугальова І. М. Українські чинники у модернізації православної церкви Російської імперії (XVIII – XIX ст.) [Текст] / І. М. Шугальова // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Випуск 19. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2005. – С. 16 – 22.
4. Панченкова Н.О. Оперативна діяльність охоронних структур Російської імперії та терористичних угруповань на теренах України на початку ХХ ст. [Текст] / Н.О. Панченкова // Вісник східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2008. - №11 (129). – С. 187 – 193
5. Свод законов Российской империи. – Изд.1916 г. – Пг.: Гос тип., Б.г. – Т.15. – Ч.1: Уложение о наказаниях уголовных и исправительных: Изд.1885 г., со включ. ст. по Продолж. 1912, 1913 и 1914 гг. [Текст]. – Ч. 2.: Уголовное уложение (Ст. введен. в действие): Изд. 1909, 1912, 1913 гг. – 1916. – 35, 521 с.
6. Мартыненко О.А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины: Монография. [Текст] / О.А.Мартыненко – Х.: Изд-во ХНУВС, 2005. – 496 с.
7. ДАМО (Державний архів Миколаївської області). – Ф.229. – Оп.4 – Спр.113. – Арк. 1 – 55.
8. ЦДІА (Центральний державний історичний архів) України у м. Києві. – Ф.268. – Оп.1. – Спр.904. – Арк. 1 – 87.
9. ЦДІА України у м. Києві. – Ф.350. – Арк. 3, 10 об., 4.
- 10.ЦДІА України у м. Києві. – Ф.355. – Арк. 94.
- 11.ДАМО. – Ф.229. – Оп.4. – Спр.16. –Арк. 169 – 190.
- 12.ДАМО. – Ф.229. – Оп.4. – Спр.308. – Арк. 1 – 63.
- 13.ДАМО. – Ф.229. – Оп.4 – Спр.29. – Арк. 2.
- 14.ДАДО (Державний архів Дніпропетровської області). – Ф.11. – Оп.1. – Спр.446. – Арк.18 – 19.
- 15.Литвинов П.П. Переселення українців-сектантів до Середньої Азії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. [Текст] / П.П. Литвинов // Український історичний журнал. – 1996. - № 2. – С . 47 – 54.